

CELADET ALÎ BEDİR-XAN: DANERÊ TERMÎNOLOJİYA (ZARAVENASIYA) FOLKLORA KURDÎ

Ramazan PERTEV*

KURTE

Ev gotar, xebatên Celadet Alî Bedir-Xan dinirxîne yên ku naverokên wan pabendî keresteyên folklorê kurdî ne. Rewşenbîrê kurd Celadet Alî Bedir-Xan pêşengê nişê Hawarê (1932-1946) ye ku ligel xebatên xwe yên din, wî bi rêya vekolîna keresteyên folklorê amaje bi geşekirin û xurtkirina nasnameyê kurdî ya neteweyî kiriye. Ji aliyê teşe û naverokê ve maweya xebatên rewşenbîrên nişê Hawarê di dîroka vekolîna folklorê kurdî de serdemeke giring e. Taybetmendiya vê serdemê ew e ku di van xebat û vekolîna de bi awayekî rasterast zaraveya "folklor"ê hatiye bikaranîn û folklor weku qadeke serbixwe hatiye qebûlkirin. Hemû nivîsên rewşenbîrên vê serdemê bi zimanê kurdî ne. Herweha rewşenbîrên vê serdemê, gelek hevî, daxwaz û pêşniyazên serdema beriya xwe bi cih anîne wek berhevkirin, tomarkirin û belavkirina keresteyên folklorî, vekolîna folklorî bi awayekî zanistî.

Celadet, yekem car pênaseya zaraveya "folklor"ê kiriye, weku destan, cureyên stranên gelêrî, dab û nerît, jiyana eşîriyê, zanyariya gelêrî bi sedan keresteyên folklorê kurdî berhev kirine û polîn kirine. Wî xwestiye ku hişmendiya kurdan di warê folklorê de hişyar bike. Lewma wî metodên xebata meydanî di karê berhevkirina keresteyên folklorê de diyar kirine. Ev gotar hewl dide ku ji aliyê teşe û naverokê ve xebatên Celadet Alî Bedir-Xan binirxîne û bide nasîn.

Peyvên sereke: Celadet Alî Bedir-Xan, Nişê Hawarê, Folklorê Kurdî, Nasnameya Kurdî ya Neteweyî.

ABSTRACT

"Celadet Ali Bedir-Khan: The Founder of Kurdish Terminology of Folklore"

This article investigates the works of Ali Badr-Khan in terms of their Kurdish folklore material content. The Kurdish intellectual, Ali Badr-Khan is one of the vanguards of the Hawar's generation (1932-1946) and besides of his other activities, he points by studying of folklore materials to optimism and the encouragement of the Identity of Kurdish nationality. The form and content of the works in the Hawar's intellectual generation approach an important era based on historical researches of the folklore. One main feature of this period is that in the efforts and studies the terminology of folklore is used directly and the folklore studies were recognized as an independent field. All writings of intellectuals of this era were written in Kurdish Language. So, the intellectuals have progressed in collection, registration and distribution of the folklore materials and the folklore studies. Thus, this work increased dimensions for future studies.

Celadet is the first one who made a definition of terminology of folklore. He describes terms and topics such as legends, types of folk songs, habits and traditions, tribal life, public knowledge. The material was further collected as well as classified in numerous amounts. He did his best to draw the Kurdish attention through the folklore. Therefore, he defined the practical methods by collecting the materials of the folklore. Also, this article attempts to estimate and introduce the form and content of Celadet's works.

Key words: Ali Badr-Khan, Hawar's Generation, Kurdish Folklore, Kurdish National Identity.

* Xwendekarê Doktorayê, Zanîngeha Zaxo/Kurdistan/Iraq, Beşa Ziman û Edeba Kurdî.
e-mail: ramazanpertev@gmail.com

DESTPÊK

Celadet Alî Bedir-Xan, di sala 1893yan de li Stenbolê ji dayik bûye û di sala 1951ê de li Şamê wefat kiriye. Celadet, neviyê Mîr Bedirxan e ku ji binemala Ezîzan in. Herweku tê zanîn, bi pêşengiya Mîr Bedirxan di navbera salên 1843-1846an de, kurdan li hember desthilatdariya Osmaniyan serî hildaye. Piştî têkçûna vê serhildanê hemû endamên vê malbatê koçberî Stenbolê bûne û ji wir jî li gelek deverên împaratoriya Osmanî belav bûne. Bedirxanî, di dîroka rewşenbîriya kurdî de yek ji malbatên pêşeng e. Wate Celadet dema ku dest bi xebatên çand, ziman û edebiyata kurdî kir, xwedî paşxaneyê dewlemend bû û wî jî vê paşxaneya xwe gelek sûd wergirtine. Wî, li Zanîngeha Stenbolê beşa hiqûqê xwendiyê.² Li serdema Osmaniyan, di weşanên wek *Îçtihad, Türkçe İstanbul, Serbestî* de nivîsên wî weşiyane. Celadet Alî Bedir-Xan, xwedî û berpirsiyarê kovara *Hawar û Ronahîyê* bû. Wî, wek çand, dîrok, folklor, edebiyat, ziman, rêziman, erdnîgarî, ayîn di gelek warên kurdnasiyê de berhem nivîsîne.³ Wek Husên Hebeş jî amaje pê kiriye, ew ansiklopedîstekî kurd ê serdema xwe bû.⁴ Gelek nivîsên *Hawarê* yên derbarê folklorê kurdî de, wî bixwe amade kirine.

Celadet, di nivîsên xwe de ji bilî navê xwe, nasnavên wek C.A.B., Herekol Ezîzan, Koçerê Botan, Çirokbêj, Stranvan, Stranvanê Hawarê, Stranvanê Jêliyan, Ferhengvan, Nêrevan, Evîn Cîwelek, Seydayê Gerok, Mamosteyê Gerok, Pirsiyarkerê Kurdan, Cemşîd, Bavê Cemşîd û Sînemxan, Paşlavjok, Rastedar, Farisîxwîn, Xeberguhêz, Bişarê Segman, Nivîsanoka Hawarê, Xwediyê Hawarê, Xwediyê Hawar û Ronahiyê jî bi kar anîne. Nivîsên Celadet ên vê serdemê, bi kurdî û fransî ne.

1. FOLKLORÊ KURDÎ WEKU SERÇAVEYA ZIMANÊ KURDÎ YÊ STANDARD

Hewldana pêşîn a Celadet bo standardkirina zimanê kurdî bû. Herweku wî bixwe jî nivîsiye, hîn ji ciwaniya xwe de, ew bi zimanê kurdî re eleqedar bûye.⁵ Herweha ji çend nivîsên wî yên di rojnameya *Serbestîyê* de ku derbarê *Mem û*

² Derbarê jiyannameya Celadet Alî Bedir-Xan de, bnr. Hazım Kılıç (amd.), *Mîr Dr. Kamiran A. Bedir-Xan, Stêr*, Weş. Xanî&Bateyî, Danmark, 1992, r.9-17; Husên Hebeş, *Raperîna Çanda Kurdî Di Kovara Hawarê de*, Belavgeha Hogir, Bonn, 1996, r.37-43; Firat Cewerî, *Hawar 1, Hejmar 1-23 (1932-1933)*, Nûdem, Stockholm, 1998, r.19; Mehmet Kemal Işık (Torî), *Ünlü Kürt Bilgin ve Birinci Kuşak Aydınlar*, Weşanên Sorun, Stenbol, 2000, r.153-156; Hakan Özoğlu, *Dewleta Osmanî û Neteweperwerên Kurd*, (wer. Ali Karadeniz), Weşanxaneya Kitap, Stenbol, 2012, r.144-146; Feqî Huseyn Sagnîç, *Dîroka Wêjeya Kurdî*, Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol, 2014, r.514-519.

³ Ji bo hemû berhemên Celadet Alî Bedir-Xan, bnr. Firat Cewerî, *Hawar 1, Hejmar 1-23 (1932-1933)*, Nûdem, Stockholm, 1998, r.19.

⁴ H. Hebeş, h.b., r.164.

⁵ Xwediyê Hawarê (Celadet Alî Bedir-Xan), "Sê Tarixên Hawarê..."

Zîra Ehmedê Xanî de weşiyane, em dizanin ku wê serdemê bi edebiyata kurdî re jî eleqedar e.⁶

Celadet, ji bo kurdan du warên vekolînê giring dizane: “ziman” û “folklorê kurdî”. Lewma xebatên Celadet bi piranî li ser van babetan e. Jixwe yek ji armanca sereke ya weşandina kovara *Hawarê* jî ev e:

“Hawar dengê zanîne ye. Zanî xwe nasîn e, xwe nasîn ji me re rêya felat û xweşiyê vedike. Her kesê ku xwe nas dike; dikare xwe bide naskirin. *Hawara* me berî her tiştî heyîna zimanê me dê bide naskirin. Lewma ku ziman şerta heyîne a pêşîn e.”⁷

Gelo Celadet bo çî ewqas giringî daye xebatên li ser zimanê kurdî? Bi bawerîya me piştî têkçûna xebatên çekdarî yê kurdan li Tirkiyeyê, Celadet baş pê zanîbû ku ji bilî ziman çî bendek nemaye ku kurd di nav neteweyên serdest de nehelin û wî wîndayê nebin. Wate, ziman hem nîşaneyê cudabûnê, hem amûrê herfî giring bû bo geşekirin û xurtkirina tevgerên siyasî:

“Ji ber ku miletên bindest, heyîna xwe ji serdestên xwe bi du tiştan, bi qeweta du çekan diparêzin: “Ol” yek, “Ziman” dudo. Lê heke ola miletê serdest û bindest yek bibin, hingê çek, yek bi tenê ye û bend tenê ziman e.”⁸

Celadet, bo hebûn û xweseriya kurdan şertên bingehî wek axaftin, hînbûn, hînkirin û parastina zimanê kurdî dizane:

“Me zanî ku xweseriya me, di zimanê me de ye û em tenê bi hînbûna xwendin û nivîsandina zimanê xwe û bi parastina wî, di civata miletan de, wek miletekî xweser dikarin bijîn û payedar bibin.”⁹

Bi gotina Celadet, “miletêkî dîl yê ku zimanê xwe wîndayê nekiriye, dimîne wî hepsiyê ku mifta zindana wî di destê wî de ye.”¹⁰ Lewma, Celadet hewl dide da ku mifteyên kurdan di destên wan de bin. Ew bo kurdên ku bi kurdî nizanin, daxwaz dike ku ji Elyêzerê cihû îbretê wergerin ku wî zimanê ibrânî ji mirinê rizgar kir û bi awayekî nû vejand û xiste nav jiyana qewmê cihûyan.

“...heke bi zimanê xwe nizanin berî ewilî hîmî wî bibin û piştî re di nav mala xwe û bi zar û zêçên xwe re herweki Elyêzer dikir bi tenê bi kurdî xeber bidin. Belê ji van kurdan re divê, gava ji derve têne mal, herweku cilên xwe ji xwe dikin û wan bi cilên malê diguhêrin, zimanê xwe jî welê biguhêrin û bi zimanê kuçê di nav malê de naxêvin û zimanê malê, zimanê mader wek tiştêkî miqedes hilînin.”¹¹

⁶ Celadet Alî Bedir-Xan, “Kürt Edebiyatî: Zîn û Mem-1” Rojnameya *Serbestî*, j.491., 1919; Celadet Alî Bedir-Xan, “Kürt Edebiyatî: Zîn û Mem-2” *Serbestî*, j.495., 1919.

⁷ “Armanca, Awayê Xebat û Nivîsandina Hawarê”, *Hawar*, j.1., 1932.

⁸ Nivîsanoka Hawarê (Celadet Alî Bedir-Xan), “Heyîneke Yeksalî”, *Hawar*, j.20., 1933.

⁹ Celadet Alî Bedir-Xan, “Merhele”, *Roja Nû*, j.1., 1943.

¹⁰ Herekol Azîzan, “Çîra Zanîne”, *Ronahî*, j.28., 1945.

¹¹ Herekol Azîzan, “Zilamek û Zîmanek”, *Hawar*, j.40., 1942.

Diyar e ku Celadet axaftina bi kurdî karekî pîroz dizane. Li gorî Celadet, hînbûn û nivîsîna bi zimanê dayikê, ne peywireke şexsî ye, belku peywireke neteweyî ye:

“Îro hînbûna xwendin û nivîsandina zimanê mader ji bo her miletî êdî ne bi tenê wezîfeke şexsî, lê wezîfeke milî ye jî. Heçî bi vê wezîfê ranebûne, wezîfa xwe a milî pêk ve neanîne û bi kêrî miletê xwe nehatine.”¹²

Wî bi vî awayî xwestiye ku zimanê kurdî standardîze bike. Lewra wek Amir Hassanpour jî amaje pê kiriye, standardîzasyon carekê bi ser keve, êdî ziman zêdetir belav dibe û di gelek rewşên girift ên jiyane de bi awayekî hêsan tê bikaranîn.¹³

Standardîzasyonê, zimanekî wisa çê dikir ku awayê ragihandinê yê xelkê û rewşên bîran hêsantir û rêkûpêktir dibû. Pêwendiya standardîzasyonê ziman û geşedana neteweyî hîn di serdema Ronasansê de hatibû famkirin. Di nivê sedsala 19. de li beşên rojhilatê Ewropayê (Balkan û Skandinawya jî tê de), hemdemîbûna netewe-avakirin û standardîzasyonê di lîteratûrê de hatiye belgekirin.¹⁴

Lewra, wisa hatibû famkirin ku êdî şer, şerê çandî û rewşên bîriyê bû. Li gorî Hassanpour jî “xebatên standardkirina zimanê kurdî weku parçeyek ji pevçûna di navbera neteweyîya kurdî û dewletên serwer de dest pê kir û wisa jî dewam kir.”¹⁵ Anthony Smith jî di wê baweriyê de ye ku ji piştî Şerê Cihanê yê Yekem heta salên 1960-70yî, hemû hewlên seferberiyê yê bo standardkirina zimanê kurdî, beşek ji têkoşîna wan a siyasî ya neteweyî bû.¹⁶ Wisa xuya dike ku Celadet jî bi vê hişmendiyê tevgeriyaye.¹⁷

Lewma Celadet serê pêşîn dest bi cîbicîkirina bernameya xwe ya bo amadekirina alfabe, rêziman û ferhengeke kurdî kiriye. Belam ji bo vê yekê jî serçaveya herî mezin, folklorê kurdî ye. Di jimareya yekem a *Hawarê* de wî bang li kurdan kiriye ku ji van berhem û keresteyan li ba kê çî hebe, ji wan re bişînin. Di nivîsa pêşî de bi awayekî aşkere ev yek xuya dibe. Di beşa “Awayê Xebatê” ya vê nivîsê de nexşerêya hin xebatên kovarê xal bi xal tîrêz kirin. Xalên wê yê derbarê folklorê kurdî de bi vî awayî ne:

¹² Herekol Azîzan, “Zilamek û Zimanek”

¹³ Amir Hassanpour, *Kürdistanda Dil ve Milliyetçilik (1918-1985)*, (wer. İbrahim Bingöl, Cemil Gündoğan), Weşanên Avesta, Stenbol, 2005, 47.

¹⁴ A. Hassanpour, h.b., 98.

¹⁵ A. Hassanpour, h.b., 106.

¹⁶ Anthony D. Smith, *Millî Kimlik*, (wer. Bahadır S. Şener), Weşanên İletişim, Stenbol, 2014, r.204.

¹⁷ Bnr. Husên Hebeş, di sala 1982yan de li Fakulteya Rojnamevanîyê ya Zankoya Mosko de, nameya xwe ya doktorayê li ser rola *Hawarê* di rapera çanda kurdî de nivîsiye. Herweha derbarê vê mijarê de bo xebateke nû, bnr. Ronayî Önen, “The Role of Language in the Discursive Construction of the Kurdish Nation: A Case Study on the Kurdish Periodical *Hawar* (1932-1943)”, Nameya Masterê ya Neçapkirî, Enstîtuya Zanîstên Civakî, Zanîngeha İstanbul Bilgi, Stenbol, 2012.

“-Berhevkirina çîrok, çîrçîrok û her texlît laje û stranên kurdî û birêve belavkirina wan.

-Sehîti ser reqs û qeydeyên stranên kurdî.

-Sehîti ser her texlît rêzikên kurdî û Kurdistanê yê zemanê borî û yê îro û senifandina wan. Sehîti ser hatinên Kurdistanê û piş û sinhetên kurdî.”¹⁸

Ji xwendevanan tê xwestin ku ji kovarê re her cure helbest û nivîsan bişînin; çîrok, metelok û mamikên kurdî berhev bikin:

“-Ji *Hawarê* re her texlît şîhr û bendan nivîsandin.

-Çîrok, medhelok, mamikan berhevkin û ji *Hawarê* re şandin.

-Di heqê welat, eşîr, bajar û gundê xwe de, tiştên kevn û nuh ji *Hawarê* re rêkin.”¹⁹

Lewra li gorî Celadet, binemaya xebatên li ser zimanê kurdî pabendî vekolînê keresteyên folklorê kurdî ne. Herçî folklorê kurdî ye, ew kaniyek e ku çî caran ziwa nabe:

“Xortên ku dixwazin xizmeta zimanê xwe bikin û hêj ji ber xwe de nikarin binivîsînin, ji wan re kaniyê kûr, mezin û fireh heye. Ava wê kaniyê tucaran naçike: “Folklor” yanî çîrok, çîrçîrok, stran, medhelok, mamik; tiştên ku xelkê gotiye.”²⁰

Wate, herçî kurdên ku dixwazin li ser ziman bixebitin divê berê xwe bidin keresteyên folklorê gelê xwe. Celadet, gelek caran gazind ji kirine ku kurd li ser folklorê xwe naxebitin:

“Ji û pê ve tiştêkî din ji heye ku hîm û bingeha hemiyana e. Ew ji daba (edebiyata) xelkê ye, stran, çîrok hwd. Di vê babetê de xwendevanên *Hawarê* qet nexebitîne, herçend me ji wan re çend caran got û nivîsand ji.”²¹

2. BERHEVKIRIN, TOMARKIRIN, PÊNASEKIRIN Û POLÎNKIRINA KERESTEYÊN FOLKLORÊ KURDÎ LIGEL METODÊN ZANISTÎ

Celadet yekem ji wan rewşenbîrên kurd e ku peyva “folklor”ê bi kar aniye, ew weku qadeke serbixwe ditiye û li ser pênase û beşên wê rawestiyaye.²²

Celadet, berî ku pênaseya zaraveya “folklor”ê bike, amaje bi etîmolojî û bikaranîna wê li cîhanê û di nav kurdan de kiriye:

“Folklor: Ev bêje di eslê xwe de îngilîzî ye. Lê îro ketiye hemî zimanên dinyayê.

Ji lewre me ji ew xistiye zimanê xwe. Jixwe kurdên Qefqasê beriya me ev bêje xistine zimanê xwe û kitêbek bi navê *Folklorê Kurdmanî* belav kirine.”²³

¹⁸ “Armanc, Awayê Xebat û Nivîsandina Hawarê”

¹⁹ h.g.

²⁰ Hawar, “Stûna Xwendevanan”, *Hawar*, j.29., 1941.

²¹ Hawar, “Dersxane”, *Hawar*, j.17., 1933.

²² Hawar, “Bûs et Caractères de la Revue *Hawar*”, *Hawar*, j.1., 1932.

²³ Ferhengvan, “Ferhengok”, *Hawar*, j.30., 1941.

Diyar dibe ku haya Celadet ji proseya geşekirina vê zanistê heye û wek berhema Heciyê Cindî û Eminê Evdal, ji xebatên kurdên Qefqasan jî agahdar e.

Piştî vê agahiyê, wî pênaseya zaraveya folklorê kiriye. Wate, Celadet berî neh salan ku peyva “folklor”ê bi kar anîbû, îcar jî pênaseya wê kiriye:

“Folklor tevayiya adet, çîrok û stranên miletekî ye. Ew adet, çîrok û stranên ku ji nav xelkê bi derketine û di dora nifşan de bi ser ve ketine û gihaştine nifşên nû. Jixwe bêjeya folklorê bêjeyeke bihevketî ye û bi mana zanîn an zanista xelkê ye (Folklore).”²⁴

Ji van hevokan jî xuya dike ku Celadet, folklorê weku “zanista xelkê” dizane. Herweha eger heye ku wî ev pênase ji zaravenasiya zimanê fransî wergirtibe. Ligel ku ew ne folklornas e jî, cihê herî payebilind dibe mafê Celadet Alî Bedir-Xan di dîroka folklorê kurdî de ku ew bi vî karî rabûye.

Celadet, berî her tiştî karê berhevkarîyê giring dizane ku jixwe di jimareya pêşîn a *Hawarê* de bang li xwendevanan kiribû. Lewma pêşî wî bixwe karê berhevkarîyê kiriye ku bibe nimûne bo xwendevanên kovarê. Wî, wek destan, cureyên stranên gelêrî, dab û nerît, jiyana eşîriyê, zanyariya gelêrî bi sedan keresteyên folklorê kurdî berhev kirine.²⁵ Berhevkirin û weşandina vegotinên kurdî yên gelêrî wek *Çîrçîroka Bîngolê*, *Memê Alan*, *Mîr Miheme*, *Siyabend û Xecê* ligel fransiya wan gelekî giring bûn.²⁶ Li ser Newrozê jî nivîseke wî heye ku derbarê wate û dîroka vê cejnê de ye.²⁷ Ji bo navlêkirina zarokan a bi kurdiya resen jî nivîsek ji cureyên navan ên bo keç û kuran jî belav kiriye ku ev jî beşek ji folklorê ye.²⁸ Wate wî di gelek beşên folklorê de vekolîn kirine.

Diyar dibe ku Bedirxan ji dengbêj û çîrokbêjan gelekî sûd wergirtine. Kesên wek Mişoyê Bekebûr, Xidoyê Hindawî, Bijîşkê Mîran, Ehmedê Fermanê Kîkî serçaveyên wî yên herî giring bûn. Di bin sernavê “Textes et Traductions” (Deq û Wergerên wan) de ji devê van dengbêjan bi dehan nimûneyên folklorê kurdî hatine tomarkirin. Bo nimûne, dengbêj Ehmedê Fermanê Kîkî yê 75 salî, weku dengbêjê kovarê xebitiye.²⁹

Wate, Celadet gelek çar xebatên meydaniyê kiriye bo berhevkirin û tomarkirina keresteyên folklorê kurdî. Celadet, di deqên folklorî yên belavkirî de çavkaniya xwe nîşan daye ku ev şertê sereke yê metoda zanistiyê ye. Bo nimûne, dema ku

²⁴ Ferhengvan, h.g.

²⁵ Ji bo nivîsên Celadet Alî Bedir-Xan ên derbarê folklorê kurdî de, bnr. H. Hebeş, h.b., 1996, r.146-163; K. Yıldırım, R. Pertev, M. Aslan, h.b., r.70-85

²⁶ Herekol Azîzan, “Çîrçîroka Bîngolê”, *Hawar*, j.11., 1932; Herekol Azîzan, “Siyabendê Silivî”, *Hawar*, j.13., 1932; Herekol Azîzan, “Du Guharo”, *Hawar*, j.14., 1932; Herekol Azîzan, “Lavijên Mîr Miheme”, *Hawar*, j.29., 1941.

²⁷ Herekol Azîzan, “Newrûz”, *Hawar*, j.42., 1942.

²⁸ Bavê Cemşîd û Sinemxanê, “Navên Kurdmancî”, *Hawar*, j.31., 1941.

²⁹ Ji bo hin stranên ji devê Ehmedê Fermanê Kîkî, bnr. Stranvan, “Lawiko”, *Hawar*, j.19., 1933; Herekol Azîzan, “Besna”, *Hawar*, j.22., 1933; Stranvan, “Delalê Beriyê”, *Hawar*, j.24., 1934; Ji bo Bijîşkê Mîran, bnr. “Strana Keleha Xursê”, *Hawar*, j.23., 1933.

çîroka bi sernavê “Ehmedê Zeydan” nivîsiye, di binê çîrokê de têbineyeke bi vî awayî daniye:

“Ev çîroka ha ji min re mixtarê Tilşeyra Aştan, Hecî Hemzê kurê Hecî Silêman gotiye. Min tu tiştê wê neguhart û herweku ji devê Hecî derketiye welê jî guhastiye Hawarê...”³⁰

Wek wî jî nivîsiye, wî çawa guhdarî kiriye, her wisa nivîsiye bêyî ku tiştêkî jê biguherîne.

Celadet, xebatên meydanî ligel metodên zanistî ji bo xwendevanên xwe jî pêşniyaz kirine. Belam, Celadet ji xwendevanên xwe ne razî ye. Lewra li gorî wî hîn jî ew hişmendîya giringîpêdana keresteyên folklorê geşe nebûye, ligel ku folklorê kurdan ewqas xwedî dewlemendiyeke bêhempa ye:

“Herçendî me çend caran ji wan re got û nivîsand jî. Heye li xwe dananîne mirovekî nezan, dengbêjekî an mitribekî bibin pêşberî xwe û gotinên wî danivîsin. Belê çêtir dîtine ku ji ber xwe binivîsin. Lê ne welê ye. Ev texlît nivîsar ji her texlîtî bêtir bi kêrî me tîn û hêja ne. Ji ber ku tê de ji aliyekî awayê gotinên îro û ji milê din awayê gotin û pirsên çend sed salin hene ku îro di zimanê axaftinê de nînin û yekcar wînda bûne. Belê destê me de çendyek hebûn. Me ew belav kirine. Lê ew ne bes in. Ev kanî hinde kûr e ku binya wê zû bi zû naye dîtin. Kurdistan ji perçeyên holê têtî ye. Bi salan ve bête nivîsandin kuta nabin.”³¹

Celadet li çareyan geriyaye ka dê çawa xwendevanan han bide bo karê berhevkarîyê. Ji bo hêskirina vê yekê carinan rêyên cuda nîşan dane. Di bersiveke xwe de li ser pirsê xwendevanekî, pêşniyazên xwe weha nivîsiye:

“Xortên me dikarin van tiştan ji dengbêj, çirokbêj û ji kalan bipirsin û bêî ku tu tiştê wan biguherînin, weke xwe binivîsin û ji Hawarê re rêkin. Em wan bi navên xortên ku ew berhev kirine belav dikin. Xortên me di dora folklorê ku wê binivîsin, ji me re tiştine bi ehemiyet û spehî jî dikarin bidin zanîn. Mesela, yekî stranek nivîsandiye, di dora wê stranê de gelek tişt hene ku mirov dikare wan seh bike û bide zanîn. Weku niho: heke ew stran li ser şerekî ye; ew şer di navbera kîjan eşîran de çêbûye? Ew eşîr li kû derê rûdinin? Ew eşîr berê diçûn kîjan zozanan? Xelkê wan eşîran bi çi mijûl dibin; destxetê wan çi ye? Xaliçe, mehfûr an tiştine din çêdikin?”³²

Van pirsên Celadet, mirov dikare wek forma anket/rapirsîyê jî bihesibîne. Lewra ligel nimûneyên folklorî, amaje bi tomarkirina agahiyên li derdora wan keresteyan jî tê kirin.

Di vî warî de Celadet, naweste û xwe bêhêvî nake. Dubare dubare rêyên cuda û rêbazên hêsan, nîşanî xwendevanan dide:

³⁰ Xwediyê Hawarê, “Ehmedê Zeydan”, *Hawar*, j.26., 1935.

³¹ Hawar, “Dersxane”, *Hawar*, j.17., 1933.

³² Hawar, “Stûna Xwendevanan”, *Hawar*, j.29., 1941.

“Di hejmara Hawarê a 29an de (rûpel.10) me hin awayên xebatê şanî xortan da û gotibû ku xortên me ji folklorê re bixebitin û herçî stran, çîrok, çîrçîrok, medhelok û mamik in bidin hev û belav bikin. Em dikin îro di vî warî de rêke din jî şanî wan bidin. Eşîrên Kurdistanê û her texlît adet û rêzikên wan. Ma kes heye ku eşîra xwe nas neke. Nemaze heke çend peyayên eşîrekê gihane hev ewê bikarin li ser wê eşîrê tiştêkî tekûz çêbikin. Ev nivîsarên ha ku gihane hev ewê bikarin tarîx, cexrefye û jîna Kurdistanê a civakî binin pê.”³³

Qasî ku em di rûpelên *Hawarê* de dibînin, di encama van handanên xwe de, Celadet bi ser ketiye, lewra bi sedan keresteyên folklorê kurdî di van weşanan de hatine tomarkirin ku nema ew winda dibin.

Ligel karê berhevkerin û tomarkirinê Celadet Alî Bedir-Xan, amaje bi danasîna taybetmendiyên keresteyên folklorê kurdî jî kiriye û ew polîn kirine weku “çîrok, çîrçîrok, destan” ji bo vegotinên kurdî yên gelêrî û “lawik, şer”, ji bo muzîk û semayên kurdî yên gelêrî.³⁴ Celadet Alî Bedir-Xan vegotin û stranên kurdî yên gelêrî bi vî awayî polîn kirine:

Çîrok, çîrçîrok, destan: Bi awayê helbestkî hatine afirandin. Ji aliyê çîrokbêjan ve tînan gotin an jî dengbêj û stranvan wan bi stranî dibêjin. Stranvan pêşî bi çîrokî dest pê dike. Dema xwest kesên di çîrokê de bide axaftin dest bi stranê dike û axaftina qehremanan bi stranî tînan derbirin. Eger stranvan çendek bin, yek ji wan çîrokê dibêje û yên din, her yek cihê qehremanekî çîrokê digire û distire.

Bi nerîna Celadet, stranên kurdî yên gelêrî dişibin “lied”an wate stranên gelêrî yên almanî. Li gorî wî, gelek stranên kurdî ji aliyê jinan ve tînan afirandin. Celadet li ser binemaya mayîdebûna wan stranên, ew kirine du beş. Beşa yekem demeke gelek dirêj, bêsînor hebûna xwe didomînin. Beşa duyem demeke nêdirêj, carinan saleke tenê dimînin û paşê tînan jibîrkirin û winda dibin. Xuya dibe ku Celadet li vir hem pênasîya van berhemên kiriye û hem karê berawirdî kiriye.

Ji bilî stranên, Celadet wek “lawik, şer, dîlok, lawij, bêrîte û beste” behsa cureyên sema û muzîka kurdî jî kiriye. Wî, stranên kurdî yên gelêrî bi vî awayî polîn kirine:

Lawik: Stranên evîni û lîrik in.

Şer: Stran û destanên cengê ne û destanên giring in. Kurdên çiyayî û yên berîvanî navên cuda li şeran dikin. Kurdên berîvanî dibêjin “Delal” û her eşîr xwedî delalekî ye. Bo nimûne, Delalê Berazan, Delalê Milan, Delalê Beriyê, hwd. Mijara delalan, hemû wek hev e: Ciwanekî qehreman diçe şer. Hezkirî an destgirtiya wî, bûyerên şer û qehremaniyên ciwan distirîne. Kurdên çiyayî bo destanan dibêjin “lawikê-siwaran” ku bi awayê allegro-presto (strangotina bilez û rîtmekê bihêz) tînan gotin. Beza hespan tîne ber çavên guhdaran. Di vegotina

³³ Herekol Azîzan, “Ji Eşîrên Botan: Jêliyan”, *Hawar*, j.34., 1941.

³⁴ D. A. Bedir-Khan, “Le Folklore Kurde”, *Hawar*, j.3., 1932. (Ji bo wergera van beşên ji fransî bo kurdî, gelekî spas bo Dr. Mustafa Aslan.)

çîrokê de dema siwar dikevin nav şer, ev beşên allegorîk tîn strîn. Dema stranvan vê beşê dibêje heyecana guhdaran digêhe asta herî bilind.

Dîlok: Stranên govend û dîlanan e.

Lawij, lavijok, laje: Lawij muzîka ayînî ye. Êdî di nav gel de kêr peyde dibin. Lawij ku ne ji ayetên Quranê pêk tîn, formeke kehanetê ne, lê lavijok meş an dansa ayînî ne. Carinan ji melodyên xemgîniyê yê wek payîzokan re jî lavijok an laje tê gotin.

Bêrite, bêlîte: Bêrite ew melodî ne ku ji aliyê şagirtên medreseyan ve tîn gotin. Ji ber helbestên Melayê Cizîrî, Ehmedê Xanî, Melayê Batê û wd. hatine çêkirin. Şagirt dibin du beşên dudo dudo an sisê sisê. Beşek distirîne, dema wan qedand, beşa din dest pê dike û bi vî awayî bi dorê distirînin.

Beste: Beste, stranên pîr giran, muzîka bêgotin in. Gotinên stranên besteyan, tenê çend riste ne. Peyveke taybet a her besteyê heye ku bi awayekî dirêj tê gotin. Ev peyv bi xwe navê stranê ye.³⁵

Ev pêzanîn gelekî giring in bo dîroka vekolîna folklorê kurdî ku bi awayekî zanistî û berfireh, keresteyên edebiyata kurdî ya gelêrî hatine pênasêkirin û li gorî taybetmendiyên xwe yê teşeyî û naverokî hatine polînkirin.

Celadet Alî Bedir-Xan, di vekolîneke xwe ya din de amaje bi danasîn û taybetmendiyên zaraveyên wek “dengbêj, çîrokbêj, sazband û blûrvan” jî kiriye. Wî, dengbêj û çîrokbêj kirine beşek û li gorî wî, di serdemên borî de mîr, beg û axa xwedî dengbêj û çîrokbêjan bûn. Xanî ji wan re çêdikirin, ew xwedî dikirin û hemû pêwistiyên wan ên aborî dabîn dikirin.

Li gorî Bedirxan, dengbêj hunermend e û bi hunera xwe tê naskirin û tenê “lawik” û “şer”an distirînin, wan çî caran “dîlok” nedistiran ji ber ku dîlok layîqên xwe nedidît. Dibêje ku di demên borî de dengbêj û stranbêjên sereke li hev dicivîyan û ji her stranê tenê çend peyv distirandin û derbasî straneke din dibûn. Bi vî rengî wan dixwest dewlemendiya repertuara xwe ya hunerî bidin nasîn. Di van civînan de ku carinan bi saetan dom dikir, dengbêjan bê rawestan stran digotin. Dengbêjên jêhatî karîbûn di cih de stranên nû biafirînin. Carinan dengbêjan bi rêya van stranên nûafirandî diavêtin berhev heta ku yekî zora yê dî bibira. Celadet dibêje, kesên ku ji dengbêjan re li muzîkê dixistin weku “sazband” dihatin binavkirin û carinan wan bi xwe jî distrand.

Li gorî ku Celadet nivîsiye, çîrokbêjan jî zanibû wek dengbêjan bistirên. Lê stranên wan sivik (besît) in û di nav stranê de beşên helbestî yê çîrok û çîrçîrokan bi peyv tîn gotin.

Ji bilî dengbêj û çîrokbêjan Celadet, mitriban jî weku hunermendên muzîk û hostayên dîlanan nişan dide. Mitrib, ji boşahî û dîlanan muzîk û dîlokan diafirînin û distirînin.

³⁵ D. A. Bedir-Khan, “Le Folklore Kurde”, *Hawar*, j.3., 1932.

Celadet, balê dikişîne ser hebûna blûrvanan û hunera wan a blûrvaniyê. Hinek ji van blûrvanên zîrek şivantiyê jî dikin, şivanên kurdan hemû blûrvan in. Derbarê blûrvaniya şivanan de hin efsane jî tên gotin. Wî, cih daye yek ji van efsaneyan ku pesnê şivanê Mîrê Botan dide.³⁶

Di dawiya vê vekolînê de Celadet, wek *Memê Alan, Rustemê Kurd, Siyabend, Binefşa Narîn, Dêrsim, Delal, Bêmal û Xezal*, amaje bi destanên kurdî kiriye ku dê di jimareyên bê de bide nasîn.

Herweku xuya ye, Celadet bo binavkirin û polînkirina folklorê kurdî gelek zaraveyên nû peyda kirine an çêkirine ku em îro jî wan bi kar tînin. Hinek zaraveyên nû wî bixwe çêkirine wek zaraveya “guharto” di şûna “variant”ê de, zaraveya “çand”ê di şûna “cultur”a îngilîzî de bi kar aniye. Zaraveyên wek “zanista xelkê”, “edebiyata xelkê”, “berhevan”, “gelêr”, “destançîrok” çêkirine.

Wî, gelek zarave ji çanda kurdî wergirtine, bo nimûne “payîzok”, “serêlok”, “şer”, “lawik”, “lawikê siwaran”, “lavij”, “lavje”, “lavijok”, “paşlavijok”, “heyranok”, “xerabo”, “dîlan”, “dîlok”, “bêrîte”, “bêlîte”, “beste”, “lorî”, “çîrok”, “çîrçîrok”, “metelok”, “mamik”, “dengbêj”, “çîrokbêj”, “stranbêj”, “sazbend”, “blûrvan”, “stranvan”, “dîlokvan” û wd.

Ev karên ku Celadet kirine, bo dîroka vekolînên folklorê kurdî xwedî cihekî bêhempa ne. Wate, çawa ku Celadet binemayên zimanê kurdî li ser alfabekeke nû tekûz kirine, bi heman awayî binemayên folklorê kurdî jî ligel metodên zanistî danîne. Bi rastî ev gelekî girîng e bo dîroka vekolînên folklorê kurdî ku ji aliyê rewşenbîrekî kurd ve, hem peyva folklorê hatiye bikaranîn û hem keresteyên folklorê kurdî hatine pênasakirin û polînkirin.

3. ŞAKARÊ FOLKLORÊ KURDÎ: MEMÊ ALAN WEKU ÎSPATA NASNAMEYA KURDÎ YA NETEWEYÎ

Celadet Alî Bedir-Xan, çî di kovara *Hawarê* de, çî di *Ronahiyê* de be, girîngiyeke mezin daye bo vekolînên li ser *Memê Alana* gelêrî û *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî. Di vekolîna xwe ya pêşî de destana *Memê Alan* nasandiye û bal kişandiye pêwendiya wê ligel *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî.³⁷ Wî, cara pêşîn *Memê Alan* li gorî naveroka wê dabeş kiriye weku destpêk, 9 beş û encamek.³⁸ Di jimareyên 6, 7, 8, 10, 11, 12, 23, 27, 28an ên *Hawarê* de jî beşên vê destanê bi zimanê fransî belav kirine. Herweha beşa “Lehîstika Setrencê” ya *Memê Alan* jî bi kurdî weşandiye.³⁹ Celadet, destana *Memê Alan* ji devê du dengbêjên deşta Sirucê,

³⁶ D. A. Bedir-Khan, “Le Folklore Kurde (Dengbêj-Çîrokbêj-Sazbend-Blûrvan)”, *Hawar*, j.4., 1932.

³⁷ D. A. Bedir-Khan, “Le Folklore Kurde (Dengbêj-Çîrokbêj-Sazbend-Blûrvan)”, *Hawar*, j.4., 1932.

³⁸ D. A. Bedir-Khan, “Memê Alan”, *Hawar*, j.5., 1932.

³⁹ Stranvanê Hawarê, “Ji Memê Alan: Lehîstika Şetrencê”, *Hawar*, j.36., 1941.

Mişoyê Bekebûr û Xidoyê Hindawî guhdarî kiriye.⁴⁰ Celadet, guhartoyeke vê destanê ya bi zimanê erebî jî ji bo rojnameyê Qahîreyê, wergerandiye kurdî.⁴¹ Celadet li nik berhevkirina *Memê Alan*, yekem car bi tîpên latînî dest bi weşandina mesnewiya *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî jî kiriye ku hîn ji sala 1919an de li ser wê dixebitî.⁴² Wî, di jimareyên 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56 û 57an ên *Hawarê* de ew belav kirine.

Gelo Celadet çima ewqas giringî daye destana *Memê Alana* gelêrî û *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî?

Bersiva vê pirsê dîsa di nav nivîsên Celadet de heye. Li gorî Celadet şakarê folklorê kurdî destana *Memê Alan* e:

“Di folklorê me de, bêşik şaheser *Memê Alan* e. *Memê Alan* malê miletekî Ewropayî biwa Xwedê dizane di heqê wê de heta niho çend cild kitêb dihatine nivîsandin.”⁴³

Belam ji bilî Ehmedê Xanî, kurdan heta niha nixr û buhayê vî şakarê folklorê kurdî wate *Memê Alan*, baş nezaniye:

“Me kurdan ewçend guh ne dayê, jî şair û rêberê me ê mezin Ehmedê Xanî pê ve. Belê Xanî berî sê sed salî bi qîmeta vê destançîrokê hesiya û rabû li ser hîmê *Memê Alan* kitêba xwe a mezin û abadîn *Mem û Zîn* anî wicûdê. Bi gotinên din *Memê Alan* bi navekî din bi nav kir û jê re *Mem û Zîn* got û ferqin xiste navbera çîrokiya xelkê û esera xwe.”⁴⁴

Lewma cihê Xanî cuda ye li ber dilê Celadet. Lewra wî şakarê xwe li ser binemaya şakarê folklorê kurdî nivîsiye:

“Xanî, binyanê esera xwe ji destana *Memê Alan* girtiye; lê ew weke xwe ne hiştiye û gelek tiştên wê guhartine. Xanî bi vî awayî ji *Memê Alan* re guhartoke nû guhartoke nivîsandî saz kiriye û vê guhartoyê di hin cihên Kurdistanê, nemaze di cihên ku tê de medrese hene, li guhartoyên xelkê tesîr kiriye û ew kêr û zêde daye guhartin. Belê feqehên ku di medresan de *Memozîn* dixwendin, di civatên begler û axeleran de qesîdeyên Xanî bi saz û qeyde digotin. Dengbêjên ku di wan civatan de qesîdeyên Xanî seh dikirin hin birên wan qesîdan bi islûbên xwe dixistin kilam û stranên xwe û bi vî awayî di *Memê Alana* di wî welatî de hin tişt dihatin guhartin. Bivê nevwê wan dengbêjan qesîdeyên Xanî xelet û li gora xwe seh dikirin û stranên xwe bi vî terzî diedilandin. Bi vî awayî *Memê Alana* xelkê ji *Memozîna* Xanî carina tiştine welê digirtin ku Xanî ew bi xwe tucaran negotibûn.”⁴⁵

⁴⁰ Herekol Azîzan, “Mişo û Xido”, *Hawar*, j.7., 1932.

⁴¹ Evdîlmesîh Wezîr, “Mem û Zîn Temaşeke Kurdî e Abadîn”, (wer. C.A.B.), *Ronahî*, j.23., 1944.

⁴² Bnr. Celadet Alî Bedir-Xan, “Kürt Edebiyatî: Zîn û Mem-1” Rojnameya *Serbestî*, j.491., 1919.

⁴³ C.A.B., “Memê Alan”, *Ronahî*, j.23., 1944.

⁴⁴ C.A.B., “Memê Alan”

⁴⁵ Ehmedê Xanî, “Memozîn”, *Hawar*, j.45., 1942.

Celadet piştire jî dibêje jixwe mebesta me jî ew e ku em van herduyan bidin ber hev, wate Celadet amaje bi karekî berawirdiyê kiriye.

Lê belê tiştê ku Celadet lê digeriya ne tenê ev bû. Lewra li gorî baweriya wî, kurd neteweyeke dêrin û xwedî dîrokeke şanz bûn û divê zarokên kurdan hay ji vê yekê hebûya:

“Xorto! Tu çêlêyî miletekî kevin, nijadekî mezin î. Pêşiyên te di rûpelên dîrokê, di gorinên gernas û camêran de raketî ne. Tu kurê kurdan, neviyê Medan, dahatiyê Aryan î. Lê îro ne tu yî, dîl î, reben û belengaz, jar û qels, dewletek î û bindest î.”⁴⁶

Lewma wî dixwest bi rêya destanên gelêrî û berhemên edebî amaje bi îspatkirina vê dîroka dêrin a şanz bikira ku kurdan hişyar bike. Wate, wî dixwest ji van deqên edebî manifestoyeke neteweyî peyda bike ku deriyê Xanî ji bo vê yekê heta bibêje bes vekirî bû. Li gorî wî, Xanî xwest ku bi rêya vê destanê hin peyamên neteweyî belav bike da ku neteweya xwe hişyar bike:

“Ji xwe herweku nas e, Xanî bi hênceta çîrokê deng li miletê xwe kir û dil kir ku wî li nijad û qewmiyeta wî hişyar bikir. Ji hingê ve ji 300 salî bêtir wext di ser me ve çûne. Kesî guh neda *Memê Alan*, heta roja ku kurdîzanê hêja û bilindpaye Mr. “Roger Lescot” ew digel tercimeke frensîzî gihande çapê.”⁴⁷

Herweku baş tê zanîn, weşandina *Kalevalayê* di proseya avakirina neteweya finî de, karîgeriyeke mezin çêkiribû. Bi peydabûna vê destanê re statuya ziman û edebiyata finî yekser bilind bû. Xebateke wisa derketibû holê ku dewlemendiya zimanê finî nîşan dida. Herweha baweriyek jî çêkir ku edebiyata finî jî, serdemeke xwe ya hêja ya epîkeke kevin, epîpeke neteweyî heye.⁴⁸ Dîsa em ji Prys Morgan wergirin, ev fantaziya sedsalê bû ji bo neteweyeke bindest wek kurdan û ne li ber çavan, ku kêmtîştê wê yê pesindanê hebûn, xemrevîniya rabirdûyeke serfiraz bû ku qet nikarîbû texeyula wê jî bikira.⁴⁹ Celadet jî wek Dr. Lonnröt li *Kalevalayê* kurdî digeriya ku kurd xwe pê şanz bikin. Lewma wî jî dabû rêya Xanî ku ev ne di nav pirtûkên nivîskî de, belku li ser zarên gel peyda dibû:

“Me kurdan edebiyateke nivîskî, ji çend klasîkan pê ve hesêb nîne. Lê me edebiyateke xelkê a welê heye ku ew li nik kêmtî miletan peyda dibe. Ji vê

⁴⁶ Celadet Alî Bedir-Xan, “Xwe Binas”, *Hawar*, j.18., 1933.

⁴⁷ C.A.B., “Memê Alan”, *Ronahî*, j.23., 1944.

⁴⁸ Tina Karina Ramnarine, “Finlandiya’da Ulusal kimliğin Gelişimi ve Halk Bilimi” (Folklor and the Development of National Identity in Finland), (wer. Ali Erdoğan), *Bilim ve Kültür-Uluslararası Kültür Araştırmaları*, j.2., 2013, r.231.

⁴⁹ Prys Morgan, “Bir Ölümden Bir Bakışa: Romantik Dönemde Gal Geçmişinin Peşinde”, dnd. (E.Hobsbawm&T. Ranger, *Geleneğin İcadı*, (wer. M.Murat Şahin), Pirtûkxaneya Agora, Stenbol, 2005.), r. 81-82.

edebiyatê re folklor dibêjin. Belê folklorê kurdan ewçend mezin û fireh e ku em pê dikarin iftixar bikin û di nav xelkê de serfiraz bigerin.”⁵⁰

Celadet li cihekî rast li vê digeriya. Bêguman, ew *Kalevala* jî *Memê Alan* bû, ne berhemeke din. Herçî Ehmedê Xanî bû, wî jî xwe bi *Memê Alan* nemir kiribû ne bi fesaneyêke din. Lewma Celadet gelekî giringî dida Ehmedê Xanî, ew weku “mezinê kurdan”, pirtûka wî jî weku “pirtûka neteweyî” dizanî.⁵¹ Çunku wî ev berhema xwe ne li ser jêdereke biyanî, belku li ser binemaya çîrokeke kurdî ya resen nivîsibû.

Wate, cihê rastiyê bû ku kêma tiştên kurdan ên nivîskî hebûn bo xwe pê şanaz bikira. Belam ji bo ku kurd xwe di nav neteweyên cîhanê de kêma nebînin û serfiraz bigerin, epîka dêrin *Memê Alan* dihat hawara wan.

Wisa xuya dike ku handêrên Dr. Lonnröt û rewşenbîrên galî çî bin, ya Celadet heman tişt bû.

ENCAM

Nûnerê herî giring ê “Nifşê Hawarê” bêguman Celadet Alî Bedir-Xan e. Wî ew tişt anîne cih ku kesên wek Kurdiyê Bitlîsî, Kemal Fewzî, Law Reşîd, Memdûh Selîm Beg ên ji nifşê beriya wî, ji nebûn an kêmasiya wan gazind dikirin. Herweku xuya dike, Celadet Alî Bedir-Xan giringiyêke awarte daye bo berhevkirin, tomarkirin û polînkirina folklorê kurdî. Weku kurdekî, yekem car ew kereste, pênasê û polîn kirine. Wate Celadet, bi metodên zanistî tevgeriyaye. Peyva “folklor”ê bi kar anîye û wek “guharto”, “zanista xelkê”, “berhevan”, gelek zaraveyên nû çêkirine. Lewma em dikarin wî weku danerê zaravenasiya (terminolojiya) folklorê kurdî qebûl bikin. Wî jî wek neteweperwerên romantîk, gel weku “saf, paqij û resen” qebûl kiriye, lewma her dem xwestiye ku berhemên gelêrî ji devê dengbêj û çîrokbêjên kurd tomar bike. Wî ji bo geşekirin û xurtkirina nasnameya kurdî ya neteweyî û bidestxistina mafên kurdan ên neteweyî, keresteyên folklorê yê herî guncav dîtine û lewma herdu weşanên xwe (*Hawar* û *Ronahî*) kirine wek embara folklorê kurdî. Di şertên bêdewletbûniya kurdan de eger ev weşan weku arşîv û muzexaneyên kurdan werin hesabandin, hingê ew jî damezirînê û rêveberê vê arşîv û muzexaneyê ye.

⁵⁰ C.A.B., “Memê Alan”, *Ronahî*, j.23., 1944.

⁵¹ Ehmedê Xanî, “Memozîn”, *Hawar*, j.45., 1942.

ÇAVKANÎ

- Bavê Cemşîd û Sînemxanê, “Navên Kurdmancî”, *Hawar*, j.31., 1941.
- Bedir-Khan, Celadet Alî, “Merhele”, *Roja Nû*, j.1., 1943.
- Bedir-Khan, D. A., “Le Folklore Kurde (Dengbêj-Çîrokbêj-Sazbend-Blûrvan)”, *Hawar*, j.4., 1932.
- Bedir-Khan, D. A., “Le Folklore Kurde”, *Hawar*, j.3., 1932.
- Bedir-Khan, D. A., “Memê Alan”, *Hawar*, j.5., 1932.
- Bedir-Xan, Celadet Alî, “Kürt Edebiyatı: Zîn û Mem-1”, *Serbestî*, j.491., 1919.
- Bedir-Xan, Celadet Alî, “Kürt Edebiyatı: Zîn û Mem-2”, *Serbestî*, j.495., 1919.
- Bedir-Xan, Celadet Alî, “Xwe Binas”, *Hawar*, j.18., 1933.
- C.A.B., “Memê Alan”, *Ronahî*, j.23., 1944.
- Cewerî, Firat, *Hawar 1, Hejmar 1-23 (1932-1933)*, Nüdem, Stockholm, 1998.
- Ehmedê Xanî, “Memozîn”, *Hawar*, j.45., 1942.
- Evdîlmesîh Wezîr., “Mem û Zîn Temaşeke Kurdî e Abadîn”, (wer. C.A.B.), *Ronahî*, j.23., 1944.
- Ferhengvan, “Ferhengok”, *Hawar*, j.30., 1941.
- Hassanpour, Amir, *Kürdistanda Dil ve Milliyetçilik (1918-1985)*, (wer. İbrahim Bingöl, Cemil Gündoğan), Weşanên Avesta, Stenbol, 2005.
- Hawar, “Armanc, Awayê Xebat û Nivîsandina Hawarê”, *Hawar*, j.1., 1932.
- Hawar, “Buts et Caractères de la Revue *Hawar*”, *Hawar*, j.1., 1932.
- Hawar, “Dersxane”, *Hawar*, j.17., 1933.
- Hawar, “Stûna Xwendevanan”, *Hawar*, j.29., 1941.
- Hebeş, Husên, *Raperîna Çanda Kurdî di Kovara Hawarê de*, Belavgeha Hogir, Bonn, 1996.
- Herekol Azîzan, “Çira Zanînê”, *Ronahî*, j.28., 1945.
- Herekol Azîzan, “Çîrçîroka Bîngolê”, *Hawar*, j.11., 1932.
- Herekol Azîzan, “Du Guharto”, *Hawar*, j.14., 1932.
- Herekol Azîzan, “Ji Eşîrên Botan: Jêliyan”, *Hawar*, j.34., 1941.
- Herekol Azîzan, “Lavîjên Mîr Miheme”, *Hawar*, j.29., 1941.
- Herekol Azîzan, “Mişo û Xido”, *Hawar*, j.7., 1932.
- Herekol Azîzan, “Newrûz”, *Hawar*, j.42., 1942.
- Herekol Azîzan, “Siyabendê Silivî”, *Hawar*, j.13., 1932.
- Herekol Azîzan, “Zilamek û Zimanek”, *Hawar*, j.40., 1942.
- Işık, Mehmet Kemal (Torî), *Ünlü Kürt Bilgin ve Birinci Kuşak Aydınlar*, Weşanên Sorun, Stenbol, 2000.
- Kılıç, Hazım, *Mîr Dr. Kamiran A. Bedir-Xan, Stêr*, Weş. Xanî&Bateyî, Danmark, 1992.
- Morgan, Prys, “Bir Ölümünden Bir Bakışa: Romantik Dönemde Gal Geçmişinin Peşinde”, dnd. (Eric Hobsbawm&Terence Ranger, *Geleneğin İcadı*, (wer. M.Murat Şahin), Pirtûkxaneyê Agora, Stenbol, 2005).

- Nivîsanoka Hawarê (Celadet Alî Bedir-Xan), “Heyîneke Yeksalî”, *Hawar*, j.20., 1933.
- Önen, Ronayi, “The Role of Language in the Discursive Construction of the Kurdish Nation: A Case Study on the Kurdish Periodical *Hawar* (1932-1943)”, Nameya Masterê ya Neçapkirî, Enstîtuya Zanistên Civakî, Zanîngeha İstanbul Bilgi, Stenbol, 2012.
- Özoğlu, Hakan, *Dewleta Osmanî û Neteweperwerên Kurd*, (wer. Ali Karadeniz), Weşanxaneya Kitap, Stenbol, 2012.
- Ramnarine, Tina Karina, “Finlandiya’da Ulusal kimliğin Gelişimi ve Halk Bilimi”(Folklor and the Development of National Identity in Finland), (wer. Ali Erdoğan), *Bilim ve Kültür-Uluslar arası Kültür Araştırmaları*, j.2., 2013.
- Sagniç, Feqî Huseyn, *Dîroka Wêjeya Kurdî*, Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol, 2014.
- Smith, Anthony D., *Millî Kimlik*, (wer. Bahadır S. Şener), Weşanên İletişim, Stenbol, 2014.
- Stranvanê Hawarê, “Ji Memê Alan: Lehîstika Şetrencê”, *Hawar*, j.36., 1941.
- Xwediyê Hawarê, “Ehmedê Zeydan”, *Hawar*, j.26., 1935.
- Xwediyê Hawarê (Celadet Alî Bedir-Xan), “Sê Tarîxên Hawarê: 15 Gulan 1932, 15 Tebax 1935, 15 Nîsan 1941”, *Hawar*, j.27., 1941.
- Yıldırım, Kadri&Pertev, Ramazan&Aslan, Mustafa, *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*, Weşanên Zanîngeha Mardin Artuklu, 2013.